

Nieprolifracja broni jądrowej - sukcesy i porażki.

Mateusz Zatorski

Idea nieprolifracji zrodziła się w Stanach Zjednoczonych wraz ze skonstruowaniem amerykańskiej bomby atomowej. Tuż po przeprowadzeniu udanego testu w miejscowości Alamogordo w stanie Nowy Meksyk (dnia 16 lipca 1945 r.) z inicjatywy senatora McMahona rozpoczęto prace nad ustawą mającą na celu zagwarantowanie i zabezpieczenie pozycji Stanów Zjednoczonych jako światowego monopolisty w dziedzinie broni atomowej. Ustawa *Nuclear Nonproliferation Act* została podpisana przez Prezydenta Trumana 1 sierpnia 1946 r.¹ Kwestia kontroli nad bronią atomową oraz jej rozprzestrzenianiem równie szybko zyskała uznanie i należną jej uwagę na arenie międzynarodowej. Pierwsza sesja Zgromadzenia Ogólnego ONZ poświęcona była właśnie tej kwestii. Rozwój idei sprawowania międzynarodowej kontroli nad wykorzystaniem energii atomowej (a zwłaszcza nadzoru nad rozprze-

strzenianiem broni jądrowej²) ma długą i złożoną historię, której nie sposób tutaj zaprezentować. W tym miejscu wystarczy jedynie wspomnieć, że była ona przedmiotem dyskusji prowadzonej w różnych gremiach, w których ścierały się interesy wielu państw: dążących do uzyskania broni jądrowej, broniących swojej dominacji na tym polu, oraz tych wreszcie, dla których najsluszniejszym rozwiązaniem było całkowite rozbrojenie i zniszczenie istniejących arsenałów. Trudno orzec jednoznacznie, czyje interesy ostatecznie przeważały. Co prawda w ciągu dwóch dekad, poprzedzają-

¹ Ustawa powołała Komisję Energii Atomowej (*United States Atomic Energy Commission*) czyniąc ją wyłącznym właścicielem wszystkich materiałów rozszczepialnych i związanych z nimi urządzeń. Komisja miała sprawować kontrolę nad danymi mającymi znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa państwowego. Ustawa pierwotnie wprost wykluczała przekazywanie informacji dotyczących materiałów rozszczepialnych innym państwom. Dopiero późniejsze nowelizacje wprowadziły możliwość udostępniania ich sojusznikom: Wielkiej Brytanii i Kanadzie.

² Dla przetłumaczenia angielskiego terminu *nuclear weapon* używa się w języku polskim zwrotów: broń atomowa, broń jądrowa, broń nuklearna. Z technicznego punktu widzenia nie są one synonimami: mianem broni atomowej określa się tzw. broń pierwszej generacji tj. oparte na reakcji rozszczepienia jąder atomów bomby uranowe i plutonowe. Przykładem takiej broni są bomby atomowe *Little Boy* i *Fat Man* zrzucone przez USA na Hiroszimę i Nagasaki w 1945 roku. Do broni jądrowej, poza wyżej wspomnianą, zalicza się także broń termojądrową, tj. opartą na reakcji syntezy lekkich jąder atomów np. deuteru i trytu oraz nowocześniejsze konstrukcje takie jak bomby neutronowe czy głośno ostatnio dyskutowane amerykańskie *nuclear bunker buster*, których celem jest penetracja obiektów podziemnych. Reasumując: termin „broń jądrowa” ma najszersze znaczenie i odnosi się do wszystkich rodzajów broni opartej na wykorzystaniu energii zawartej w atomach. Terminem „broń jądrowa” posługuje się także polski prawodawca np. w Artykule I Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej: „Każde z Państw Stron niniejszego Układu dysponujące bronią jądrową...”. W polskim piśmiennictwie termin broń jądrowa i broń nuklearna stosowane są zamiennie.

cych wejście w życie Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT) w 1970 roku, pięć państw skonstruowało i przetestowało bomby atomowe a większość z nich także bomby wodorowe: Stany Zjednoczone (1945), ZSRR (1949), Wielka Brytania (1952), Francja (1960) oraz Chiny (1964). Z drugiej strony jednak udało się doprowadzić do zawarcia NPT¹, którego znaczenia nie sposób przecenić.

Bipolarny układ stosunków międzynarodowych determinował zarówno przebieg negocjacji, jak i ostateczny kształt NPT. ZSRR i USA uzgadniały między sobą propozycje tekstu traktatu, by a następnie przedstawić treść uzgodnionych postanowień swoim sojusznikom². Porozumienie osiągnięte w taki sposób spełniło swoje zadanie o tyle, że państwa posiadające broń jądrową można dziś—policzyć na palcach obu rąk. Przyczyny, z jednej strony dużej liczby państw stron NPT a z drugiej strony małej liczby państw posiadających broń jądrową należy upatrywać po części w obowiązywaniu NPT, (jako przykład niech posłuży sprawa Niemiec Zachodnich, które podjęły pewne starania w celu uzyskania broni jądrowej, przy pomocy USA, jednak za sprawą nacisków ze strony ZSRR Niemcy odstąpiły od swoich zamierzeń i przystąpiły do NPT jak państwo nie dysponujące bronią jądrową), po części zaś w trudnościach w uzyskaniu broni jądrowej,

¹ United Nations Treaty Series(dalej UNTS), vol. 729, s. 161.

² http://www.armscontrol.org/act/2008_07-08/looking-back

przede wszystkim finansowych. Państwa dysponujące bronią jądrową z pewnością zainteresowane są utrzymaniem tego statusu w jak najmnij liczny gronie, natomiast państwa nie dysponujące bronią jądrową to w większości państwa, których zwyczajnie na nią nie stać, i które nie są zainteresowane posiadaniem takowej broni, dla nich z kolei korzystne jest uczestnictwo w NPT, gdyż w ten sposób uzyskują gwarancje, że nie będą podmiotem ataku ze strony państw dysponujących bronią jądrową a także uzyskują łatwiejszy dostęp do pokojowego wykorzystania energii atomowej, na czym z pewnością bardziej im zależy.

NPT został podpisany dnia 1 lipca 1968 roku przez trzy państwa posiadające już broń jądrową, (tj. USA, Wielką Brytanię i ZSRR) oraz kilkadziesiąt innych państw. Wszedł on w życie dnia 5 marca 1970 roku a zawarty został na 25 lat. NPT jest pierwszym traktatem, który w sposób kompleksowy nakłada na państwa zobowiązania prawne, których celem jest doprowadzenie do nuklearnego rozbrojenia, z tym zastrzeżeniem, że utrzymał on *status quo* w zakresie państw posiadających broń jądrową i nie zobowiązał tych państw *expressis verbis* do zniszczenia posiadanej broni a jedynie do podjęcia rokowań w dobrej wierze w tym celu. W dniu dzisiejszym stronami NPT jest 188 państw, co w umowach dotyczących rozbrojenia jest rzadkością. Poza strukturami NPT pozostają Indie, Pakistan i Izrael (które nigdy nie były

stronami NPT) oraz Korea Północna, która jako jedyna w historii, wystąpiła z niego w 2003 roku. Warto także zwrócić uwagę na Iran, którego program jądrowy wzbudza wiele kontrowersji z uwagi na dość tajemniczy sposób prowadzenia prac nad nim. Iran jest stroną NPT od początku jego obowiązywania. Po objęciu rządów przez Prezydenta Mahmuda Ahmedineżada współpraca Iranu z MAEA znacznie się pogorszyła. Przerwano negocjacje z UE. W perspektywie nałożenia sankcji przez Radę Bezpieczeństwa ONZ Iran zagroził wystąpieniem z NPT, nie podjął jednak żadnych kroków prawnych w tym celu. Polska podpisała Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej¹ 1 lipca 1968 roku, ratyfikowała go dnia 3 maja 1969 roku a wszedł on w życie w stosunku do Polski dnia 5 marca 1970 roku.

Zgodnie z Artykułem X NPT, po 25 latach od wejścia w życie została zwołana konferencja międzynarodowa, która miała zdecydować o dalszych losach NPT, tj. o przedłużeniu jego obowiązywanie na czas nieokreślony, lub na dodatkowy okres lub okresy. Przedłużenie obowiązywania NPT na czas nieokreślony stało się faktem po V Konferencji Przeglądowej zwołanej w 1995 roku. Wspomniana konferencja przeglądowa, ma stanowić forum dla badania funkcjonowania Układu i upewnienia się, że cele określone w jego wstępie i postanowieniach są realizowa-

ne. Konferencje te zwoływane są regularnie a najbliższa przypada na 2010 rok.

Kształt NPT oraz systemu, który tworzy, opiera się o trzy fundamentalne założenia:

Nieprolifracja:

NPT dzieli Państwa-Strony na dwie grupy, państwa dysponujące bronią jądrową (*Nuclear-Weapon States*) oraz państwa nie dysponujące bronią jądrową (*Non Nuclear Weapon States*). Kryterium podziału jest wyprodukowanie i zdetonowanie broni jądrowej lub innego jądrowego urządzenia wybuchowego przed dniem 1 stycznia 1967 roku. Formalnie, więc status, tzw. państw atomowych mają: USA, Rosja (jako sukcesor ZSRR), Wielka Brytania, Francja oraz Chiny. Faktycznie jednak także inne państwa dysponują bronią jądrową, są nimi Indie², Pakistan³, Izrael⁴ oraz Korea Północna⁵. Na podstawie Artykułu I państwa dysponujące bronią jądrową zobowiązane są do nieprzekazywania komukolwiek, bezpośrednio lub pośrednio, broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz kontroli nad nimi. Zobowiązanie obejmuje także nieokazywanie

¹ Dz. U. 1970 nr 8 poz. 60.

² <http://www.fas.org/nuke/guide/india/nuke/index.html> <http://www.asil.org/insigh18.cfm>.

³ <http://www.fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/>.

⁴ Izrael oficjalnie nie potwierdza posiadania broni jądrowej, <http://nuclearweaponarchive.org/Israel/index.html> <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/israel/nuke.htm>.

⁵ <http://www.cdi.org/nuclear/nk-fact-sheet.cfm>, <http://www.fas.org/nuke/guide/dprk/nuke/index.html>.

pomocy, niezachęcanie i nienakłanianie państw nie dysponujących bronią jądrową do jej produkowania lub uzyskania (Artykuł I). Natomiast państwa nie dysponujące bronią jądrową zobowiązały się do nieprzyjmowania od kogokolwiek, bezpośrednio lub pośrednio, broni jądrowej i innych jądrowych urządzeń wybuchowych ani kontroli nad nimi oraz do nieprodukowania i nieuzyskiwania inną drogą broni jądrowej i jądrowych urządzeń wybuchowych, a także nieubiegania się i nieprzyjmowania jakiegokolwiek pomocy w ich produkowaniu (Artykuł II).

Indie, Pakistan oraz Izrael nie będąc stronami NPT nie są zobowiązane do powstrzymania się od produkcji lub uzyskiwania broni jądrowej od innych państw ani też od przekazywania jej innym państwom, NPT wiąże w tym zakresie tylko państwa będące jego stronami. Brak również normy prawa zwyczajowego, która zakazywałaby produkcji, przekazywania czy uzyskiwania broni jądrowej. W przypadku Korei Północnej sytuacja wygląda nieco inaczej. Korea jako strona NPT od 1985 r. rozwinęła własny program jądrowy i doprowadziła do uzyskania broni jądrowej. Naruszyła, zatem postanowienia NPT. Jednak w 2003 r. Korea wypowiedziała swoje uczestnictwo w NPT tłumacząc je wrogą polityką Stanów Zjednoczonych wobec siebie. Artykuł X NPT przewiduje, że każda ze stron NPT, zgodnie ze swoją suwerennością ma prawo wystąpić z Układu, jeżeli uzna, że wyjątkowe okoliczności związane

z przedmiotem NPT zagroziły jej najwyższym interesom. O wystąpieniu strona powinna zawiadomić na trzy miesiące wcześniej wszystkie inne strony Układu oraz Radę Bezpieczeństwa ONZ ze wskazaniem wyjątkowych okoliczności, na które się powołuje. NPT nie precyzuje, o jakie okoliczności chodzi. Ocena czy dane okoliczności zagrażają najwyższym interesom państwa pozostaje w dyskrekcji państwa wypowiedającego. Korea informując o wystąpieniu zaznaczyła, że następuje ono ze skutkiem natychmiastowym. W świetle Artykułu X twierdzenie to było bezpodstawne. Należy jednak zadać pytanie, skoro Korea uchybiła trzymiesięcznemu terminowi wypowiedzenia, to czy można uznać je za skuteczne? NPT nie odpowiada na to pytanie. Z treści Artykułu X nie wynika jednoznacznie czy zachowanie terminu jest przesłanką skuteczności wypowiedzenia czy też nie. Skoro uznano suwerenne prawo każdej strony NPT do określenia „wyjątkowych okoliczności” mniej słusznym wydaje się pogląd, że niedotrzymanie trzymiesięcznego terminu wypowiedzenia wpływa na skuteczność tego wypowiedzenia. Bez względu jednak czy odpowiedź na powyższe pytanie jest twierdząca czy przecząca Korea pozostaje poza NPT. Wypowiadając NPT Korea oznajmiła także, że jest zwolniona z wypełniania postanowień Porozumienia o środkach zabezpieczających (Safeguards Agreement) zawartego z MAEA w 1992 r. Artykuł 26 tego

porozumienia przewidywał, że porozumienie to pozostanie w mocy tak długo, jak długo Korea jest stroną NPT. W tej sytuacji Rada Bezpieczeństwa (samodzielnie lub na podstawie raportu złożonego przez Radę Zarządzających MAEA) może podjąć działania na podstawie Rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych. Stało się tak 14 października 2006 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ Rezolucją nr 1718 wezwała Koreę do natychmiastowego wycofania oświadczenia o wystąpieniu z NPT, do ponownego przystąpienia do NPT i Porozumienia o środkach zabezpieczających MAEA oraz do zawieszenia prac nad programem jądrowym. Nałożone sankcje nie skłoniły jednak Korei do zmiany kierunku swojej polityki jądrowej. Prowadzone są także rozmowy pomiędzy Koreą a USA zmierzające do skłonienia Korei do zaprzestania prac nad programem jądrowym w zamian za pomoc gospodarczą.

Rozbrojenie

Wszystkie Państwa-Strony NPT zobowiązały się do prowadzenia w dobrej wierze rokowań w sprawach: skutecznych kroków mających na celu zaprzestanie w najbliższym czasie wyścigu zbrojeń jądrowych, rozbrojenia jądrowego oraz w sprawie zawarcia układu o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu pod ścisłą i skuteczną kontrolą międzynarodową (Artykuł VI). Z treści tego artykułu wynika silna

wola państw dysponujących bronią jądrową do zachowania jej. Państwa zobowiązały się tylko do podjęcia w dobrej wierze rokowań w tym zakresie, nie są, więc zobowiązane, co do rezultatu a jedynie do starań w jego osiągnięciu. Z politycznego punktu widzenia jest to konstrukcja niezwykle wygodna, rokowania można podjąć zawsze i zawsze można stwierdzić, że nie udało się wypracować wspólnego stanowiska. Tak pojęta dobra wiara z pewnością nie przybliży do osiągnięcia całkowitego rozbrojenia. Postanowienia NPT nie naruszają prawa jakiegokolwiek grupy państw do zawierania układów mających na celu zapewnienie całkowitej nieobecności broni jądrowej na ich terytoriach (Artykuł VII). Z prawa tego skorzystało wiele państw. Tytułem przykładu można tu wskazać: Traktat o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach¹, Traktat o ustanowieniu strefy bezaatomowej Południowego Pacyfiku², Traktat w sprawie strefy bezaatomowej a Azji Południowo-Wschodniej³, Traktat w sprawie strefy bezaatomowej w Afryce⁴.

Pokojowe wykorzystanie energii jądrowej

Artykuł IV NPT stanowi wyraźne potwierdzenie zasady, że pokojowe wykorzystanie energii

¹ UNTS, vol. 634, s. 326.

² International Legal Materials (dalej I.L.M.), vol. 24, s. 1442.

³ I.L.M., vol. 35, s. 635.

⁴ I.L.M., vol. 35, s. 698.

jądrowej jest ze wszech miar pożyteczne i pożądane, a co za tym idzie, żadne z postanowień NPT nie może być interpretowane jako naruszające nieodłączne prawo wszystkich Stron Układu do rozwoju, produkcji i wykorzystania energii jądrowej dla celów pokojowych, bez dyskryminacji oraz z uwzględnieniem Artykułu I i II. W tym celu Strony Układu zobowiązały się, w jak najszerszym zakresie, wymieniać wyposażenie, materiały i informacje naukowe i techniczne dotyczące pokojowego wykorzystania energii jądrowej oraz uczestniczyć w tej wymianie. Podobne postanowienia dotyczą korzyści płynących z jakiegokolwiek zastosowania wybuchów jądrowych (Artykuł V).

W celu zapobieżenia przekształceniu energii jądrowej przeznaczonej do celów pokojowych w broń jądrową lub inne jądrowe urządzenia wybuchowe państwa nie dysponujące bronią jądrową zobowiązały się przyjmując środki zabezpieczające (*safeguards*), które mają być ustalone w drodze rokowań pomiędzy tymi państwami a Międzynarodową Agencją Energii Atomowej¹ zgodnie z jej Statutem i systemem

¹ Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej(MAEA) jest organizacją powstałą 29 lipca 1957 r. Jako wyspecjalizowana agencja ONZ pracuje na rzecz pokojowego wykorzystania energii atomowej „dla zapewnienia pokoju, zdrowia i dobrobytu na całym świecie”. W tym celu prowadzi badania i wspiera państwa w zakresie materiałów rozszczepialnych oraz technologii i informacji technicznych. Na podstawie NPT MAEA jest kompetentna do stosowania środków zabezpieczających w celu zapewnienia kontroli przestrzegania postanowień NPT.

środków zabezpieczających. Procedura zastosowania środków zabezpieczających obejmuje wyjściowy materiał rozszczepialny oraz specjalny materiał rozszczepialny². Te same materiały mogą służyć zarówno celom pokojowym jak i celom wojskowym, tj. konstrukcji broni jądrowej. Przykładowo wzbogacony uran wykorzystywany jest jako paliwo w reaktorach cywilnych, ale także jako składnik broni jądrowej. Innym przykładem mogą być zużyte pręty paliwowe z reaktorów, z których po przetworzeniu można uzyskać materiał rozszczepialny nadający się do konstrukcji broni jądrowej³. Stanowi to, zatem duże ułatwienie dla państw żywiących aspiracje jądrowe, które „pod przykrywką” rozwijania własnych pokojowych programów jądrowych uzyskują niezbędne

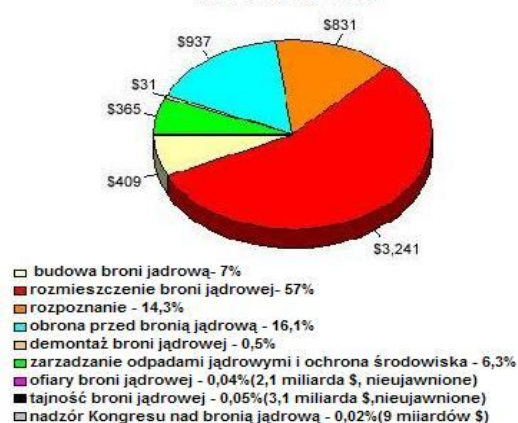
www.iaea.org

² Aby wyjaśnić, czym są wyjściowy i specjalny materiał rozszczepialny należy sięgnąć do Artykułu XX Statutu Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej Z treści tego artykułu wynika, iż specjalnymi materiałami rozszczepialnymi są pluton 239, uran 233, uran wzbogacony w izotopy 235 lub 233, wszelkie materiały zawierające jeden lub więcej wymienionych izotopów oraz wszelkie inne materiały rozszczepialne, które Rada Zarządzających MAEA określa co pewien czas. W zakresie pojęcia nie wchodzi materiały wyjściowe. Materiałem wyjściowym natomiast, w rozumieniu Statutu, jest uran zawierający mieszaninę izotopów spotykaną w przyrodzie, uran ubogi w izotop 235, tor, każdy z wyżej wymienionych materiałów w postaci metali, stopów, związków chemicznych lub koncentratów, każdy inny materiał zawierający jeden lub więcej spośród wymienionych składników o stopniu koncentracji określonym, co pewien czas przez Radę Zarządzających MAEA oraz wszelkie materiały, które Rada określa, co pewien czas. Zakres tych pojęć jest zatem szeroki i obejmuje materiały kluczowe z punktu widzenia skonstruowania broni jądrowej. Nie wyklucza to jednak trudności, jakie niesie ze sobą charakter samych materiałów rozszczepialnych.

³ Zob. J. Kubowski, *Broń jądrowa: Fizyka-Budowa-Działanie-Skutki*, Warszawa 2003, s. 17, przypis 1.

materiały rozszczepialne, co w sposób znaczący przybliżyła je do osiągnięcia ukrytego celu¹. Należy podkreślić, że uzyskanie broni jądrowej nie jest rzeczą prostą. Pomijając kwestie prawne, jest to proces bardzo złożony i długotrwały. W zależności, jaką drogę dane państwo obierze, niezbędne jest posiadanie odpowiedniego zaplecza naukowego ze względu na niezwykle zaawansowany charakter tej dziedziny, dostęp do materiałów rozszczepialnych, technologia, środki przenoszenia, i wiele innych elementów. Wszystko to razem wzięte tworzy zaawansowany program. Oczywistym jest, że kwestia realizacji takiego programu sprowadza się przede wszystkim do posiadania odpowiednich środków finansowych.

Szacunkowe koszty Programu broni jądrowej poniesione przez USA w latach 1940-1996
Razem: 5 821 miliarda \$

¹ Przykładem może być Korea Północna, która rozpoczęła właśnie od programu badawczego, Pakistan, gdzie w 2003 roku odkryto tajną sieć stworzoną przez dr Abdula Qadeera Khana, która dostarczała materiały, technologię oraz informacje techniczne do państw takich jak Iran czy Syria, a także Iran, który podejrzewany jest o rozwijanie wojskowego programu jądrowego, jednak sam usilnie twierdzi, że ma on charakter pokojowy i służy wyłącznie celom pozyskiwania energii elektrycznej.

Poglądowe dane dotyczące kwot przeznaczanych na wydatki związane z bronią jądrową przedstawia wykres². Wynika z niego jednoznacznie, że sumy wydatków są olbrzymie i w wielu przypadkach przekraczają budżety niektórych państw. Dane zawarte w wykresie odnoszą się tylko do USA, jednak należy uznać, że środki przeznaczane na broń jądrową w innych państwach atomowych są porównywalne. Na wydatki tego rzędu stać, zatem niewiele państw. Należy, zatem mieć świadomość skali zjawiska nieprolifracji, które obejmuje państwa posiadające broń jądrową oraz potencjalnych proliferatorów³.

Zapobiegać sytuacjom, w którym państwa uzyskują materiały rozszczepialne do ukrytych celów ma system środków zabezpieczających MAEA. System ten, w zakresie NPT, opiera się o umowę modelową (*The Structure and Content of Agreements between Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*)⁴. Umowa ta stanowi kompleksowy wzór porozumień zawieranych między MAEA a poszczególnymi Państwami-Stro-nami NPT, zobowiązanymi do zawarcia takiego porozumienia na mocy Artykułu III NPT. Celem porozumienia jest przyjęcie przez Państwo-Stro-nę środków zabezpieczających i objęcie nimi

² <http://www.skeptically.org/onwars/id17.html> ;

http://www.nti.org/e_research/e3_atomic_audit.html

³ Wskazać tutaj można na Iran czy Syrię, z zastrzeżeniem jednak braku niezbitych dowodów.

⁴ INFCIRC/153

wszystkich wyjściowych i specjalnych materiałów rozszczepialnych w całej działalności w zakresie pokojowego wykorzystania energii jądrowej, prowadzonej na terytorium danego państwa, pod jego jurysdykcją lub gdziekolwiek pod jego kontrolą. Zobowiązanie do zawarcia porozumienia z MAEA ciąży na państwach nie dysponujących bronią jądrową, nie dotyczy, więc państw dysponujących bronią jądrową. Nie oznacza to jednak, że państwa dysponujące bronią jądrową nie będą w ogóle objęte procedurą środków zabezpieczających. Wszystkie Państwa-Strony NPT, a więc także państwa dysponujące bronią jądrową zobowiązane są nie udostępniać materiałów określonych w Artykule III.2¹, jakiegokolwiek państwu nie dysponującemu bronią jądrową, jeżeli materiał taki nie będzie podlegał środkom zabezpieczającym MAEA. W praktyce oznacza to, że państwa dysponujące bronią jądrową, nie zobowiązane na gruncie NPT do poddania swojej działalności w zakresie wykorzystania energii atomowej środkom zabezpieczającym MAEA, zobowiązane są poddać tym środkom te materiały, które zamierzają przekazać innemu państwu nie dysponującemu bronią jądrową bez względu czy jest ono stroną NPT czy nie. Niespełnienie tych wymagań może zatem skutkować naruszeniem postanowień Artykułu I NPT. Zakres zastosowania

¹ Chodzi o wyjściowy i specjalny materiał rozszczepialny oraz urządzenia lub materiały specjalnie przeznaczone lub przygotowane do przerabiania, wykorzystania lub produkcji specjalnego materiału rozszczepialnego.

środków zabezpieczających został, więc znacznie poszerzony, obejmuje, bowiem państwa nie dysponujące bronią jądrową oraz państwa dysponujące bronią jądrową w zakresie, w jakim udostępniają materiały rozszczepialne państwom nie dysponującym bronią jądrową. Jeśli zauważymy, że największymi dostawcami materiałów rozszczepialnych są właśnie państwa dysponujące bronią jądrową wtedy okaże się, że skala zjawiska jest naprawdę duża. Należy także wskazać, że w zakresie udostępniania materiałów rozszczepialnych obowiązek objęcia ich środkami zabezpieczającymi dotyczy także państw nie będących stronami NPT, jeśli otrzymują one materiały lub urządzenia od państw sygnatariuszy². Niestety aspekt rozbrojeniowy NPT nie jest w taki sposób monitorowany. NPT nie przewiduje żadnych środków weryfikujących kroki podejmowane w celu rozbrojenia jądrowego. Fundamentalny dla tego zagadnienia Artykuł VI³ jest stosunkowo lakoniczny, i nieostry. Użyte w nim określenia „w dobrej wierze”, „w najbliższym czasie” stwarzają pole do subiektywnej interpretacji. Stany Zjednoczone utrzymują, że w pełni wypełniają

² Tadeusz Gadkowski, *Międzynarodowa kontrola pokojowego wykorzystania energii atomowej*, Poznań 1985, s. 64.

³ „Każda ze Stron niniejszego układu zobowiązuje się do prowadzenia w dobrej wierze rokowań w sprawie skutecznych kroków mających na celu zaprzestanie w najbliższym czasie wyścigu zbrojeń jądrowych, w sprawie rozbrojenia jądrowego oraz w sprawie układu o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu pod ścisłą i skuteczną kontrolą międzynarodową.”

postanowienia Artykułu VI, wskazując na znaczną redukcję własnego arsenału jądrowego. Nie można oczywiście nie zauważyć, że zawartych zostało szereg porozumień redukujących liczebność broni jądrowej. Największe znaczenie należy przypisać porozumieniom zawartym pomiędzy USA a ZSRR (później Rosją) tj. START (Strategic Arms Reduction Treaty)¹ oraz SALT (Strategic Arms Limitation Talks)². Porozumienia te znacząco zredukowały arsenały jądrowe obu państw, jednak zawarte zostały z inicjatywy USA i ZSRR i wydaje się że bezpośrednim powodem ich zawarcia były raczej kwestie czysto ekonomiczne niż realizacja postanowień Artykułu VI NPT. Pomimo wspomnianych redukcji, proporcje w posiadaniu broni jądrowej zasadniczo się nie zmieniły. USA i Rosja posiadają ok. 95% światowego arsenału jądrowego.

Wskazują się także na tzw. podwójne standardy w traktowaniu niektórych państw o takim samym statusie prawnym na gruncie NPT. Na przykład Iran zarzuca państwom zachodnim oraz MAEA, że ogranicza się jego „nieodłączne prawo” do rozwijania pokojowego wykorzystania energii jądrowej, podczas gdy państwa takie jak Niemcy czy Japonia, które nie

dysponują bronią jądrową a są, tak jak Iran, stronami NPT, wzbogacają uran w zakładach działających na ich terytorium. Iran wskazuje także na „wyjątkowe” traktowanie Izraela, który wysoce prawdopodobnie, posiada broń jądrową i nie jest stroną NPT. Kontrowersyjna, z punktu widzenia Artykułu I i II NPT jest umowa pomiędzy USA a Indiami dotycząca transferu technologii jądrowych i wyposażenia³ a także kwestia wejścia w życie Układu o całkowitym zakazie prób jądrowych (CTBT). CTBT zakazuje przeprowadzania jakichkolwiek prób z bronią jądrową lub innych próbnych eksplozji jądrowych. Silną stroną tego traktatu jest wprowadzenie kompleksowego reżimu weryfikacji opartego na międzynarodowym systemie monitorowania, inspekcjach na miejscu, środkach budowy zaufania i konsultacjach. Miał on wejść w życie w 180 dni o jego ratyfikowaniu przez 44 państwa wskazane w traktacie. Niestety kilka państw przejawiało niechęć do jego ratyfikowania. Dlatego nie wszedł on w życie do dnia dzisiejszego. Traktat ten jest bardzo istotnym wzmocnieniem reżimu nieprolifracji. Zakazuje on testów, których przeprowadzenie jest niezbędne do prawidłowego skonstruowania niektórych rodzajów broni jądrowej. Konstrukcja CTBT wydaje się być bardzo spójna. Jak się okazuje nie podoba się to niektórym państwom. Powyższe zagadnienia ilustrują doskonale, że najsłabszym elementem

¹ Krótka charakterystyka START zob. Shannon N. Kile, Kontrola i nierozprzestrzenianie zbrojeń nuklearnych, [w:] Kontrola zbrojeń Rozbrojenie u progu XX wieku, pod red. Adama Daniela Rotfelda, Warszawa 2002, s. 85 i n.

² Krótka charakterystyka SALT zob. Broń masowego rażenia w świetle prawa międzynarodowego-wybrane problemy, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2004, s. 46.

³ http://www.fas.org/blog/ssp/2007/08/india_gets_a_deal.php#more-155

mechanizmu kontroli NPT jest wola państw. Nawet najdokładniejsze środki zabezpieczające czy inspekcje nie przyniosą skutku, jeśli państwa nie zezwolą inspektorom na wykonywanie swoich czynności. Od dobrej woli państw zależy powodzenie NPT i realizacja celu, jaki wyznacza. Wiele zależy także od wewnętrznej sytuacji politycznej państw posiadających broń jądrową oraz od wzajemnych stosunków między tymi państwami. Historia obnażyła słabość mechanizmów kontrolnych, a może bardziej prawdziwe intencje niektórych państw, wspomniana już sieć Abdula Qadeer Khana z powodzeniem przez kilkanaście lat dostarczała technologie i informacje techniczne wielu państwom¹, niepewny i niejasny jest także udział służb wywiadowczych w tej sieci². Niemożliwa jest skuteczna nieprolifercja, jeśli państwa działają na dwa fronty. Dnia 1 lipca 2008 roku minęła 40 rocznica obowiązywania NPT. Podsumowując dorobek NPT za sukces należy uznać niewątpliwie jego popularność, potwierdzoną przez niemal wszystkie państwa świata, które zdecydowały się do niego przystąpić, fakt, że został przedłużony bezterminowo, co może świadczyć o potrzebie tego rodzaju regulacji, utrzymanie małej liczby państw posiadających broń jądrową, wspieranie idei pokojowego wykorzystania energii atomowej,. Jako słabość

NPT uznać należy natomiast zbyt ogólne ujęcie niektórych pojęć, co prowadzi do odmiennych interpretacji, nieprecyzyjne ujęcie kwestii dotyczących rozbrojenia, dysproporcję obowiązków po stronie państw dysponujących bronią jądrową i nie dysponujących nią, kwestię podwójnych standardów w traktowaniu niektórych państw. Należy jednak wskazać, że miarą słabości reżimu NPT jest pozycja i wola państw, których siła i wpływy pozwalają na ustalanie warunków i kształtowanie sytuacji międzynarodowej. Najbliższa Konferencja Przeglądowa NPT, która odbędzie się w 2010 roku, będzie dobrą okazją do poważnej refleksji nad jego przyszłością, choć z pewnością nie zabraknie kwestii spornych. W trakcie posiedzeń Komitetów Przygotowawczych do Konferencji zaznaczył się spór, co do samej agendy Konferencji, nie wróży to, zatem przełomowych decyzji. Spór ten dowodzi, że interesy niektórych państw są ważniejsze od interesu wspólnego tj. pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego. Dziś, bowiem nie mamy do czynienia tylko z państwami jako podmiotami obrotu międzynarodowego, lecz także z różnymi grupami o nieokreślonej podmiotowości np. grupy terrorystyczne. Największy niepokój budzi możliwość uzyskania broni jądrowej lub materiałów służących do jej budowy przez takie właśnie grupy. Wszelkie nieporozumienia i spory między państwami na gruncie współpracy w wypełnianiu postanowień NPT zwiększają

¹ Nuclear black markets: Pakistan, A. Q. Khan and the rise of proliferation network, The International Institute for Strategic Studies, 2007

² <http://www.iht.com/articles/2008/08/25/europe/nuke.php>

ryzyko i wzajemną nieufność. Z im większą ilością broni jądrowej i materiałów rozszczepialnych mamy do czynienia, tym trudniej je kontrolować, i tym większe ryzyko niekontrolowanego ich użycia np. w skutek wypadku czy pomyłki. Ciężar potencjalnych konsekwencji spoczywa na barkach całej ludzkości. Broń jądrowa odegrała w historii XX wieku istotną

rolę. Nie licząc II Wojny Światowej nigdy nie była użyta w celach wojskowych. Służyła państwom ją posiadającym głównie do budowania własnej pozycji międzynarodowej, i tak długo jak będzie tylko taką rolę spełniać Świat może być względnie spokojny. Ale taki stan rzeczy niczego oczywiście nie gwarantuje.